

الگوی مطلوب پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران

ایمان حطمی^۱

بتول پاکزاد^۲

مجتبی فرحبخش^۳

حسن خسروی^۵

نوع مقاله: مقاله مستخرج از رساله دکتری

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۹/۱۱/۳۰

تاریخ دریافت: ۹۹/۹/۱۸

فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا / سال ششم / شماره نوزدهم - بهار ۱۴۰۰* ۱۰۴-۷۹

چکیده

جرایم اقتصادی، نقض سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی یک کشور، یکی از چالش‌های جوامع در جهان کنونی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شوند. عواملی مانند جهانی شدن و گسترش فناوری‌های نوین، ارتکاب و نیز کشف این جرایم را پیچیده‌تر کرده‌است. این پژوهش با هدف پیشگیری غیرکیفری از جرایم اقتصادی، در پرتو الگوهای دولتی سیاست جنایی، به روش تحلیلی - توصیفی سعی داشته‌است به این پرسش نهایی پاسخ دهد که الگوی مطلوب پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران چگونه الگویی است؟ دستاورد پژوهش براساس بررسی نظام اقتصادی، مفهوم‌شناسی و علت‌شناسی جرایم اقتصادی، شرایط فرهنگی و اقتضانات اجتماعی، حاکی از آن است که اعمال سیاست جنایی افتراقی در برابر جرایم اقتصادی موجب تقویت و ثبات پیشگیری و غلبه بر چالش‌های فراروی آن می‌گردد؛ همچنین، الگوی پیشگیری ترکیبی مبتنی بر سیاست جنایی افتراقی، در چهار محور اصلی (ضمن تأکید بر پیشگیری وضعی)، با توجه به شاخص‌های حکمرانی خوب و نیز منطبق با نظریه‌های جرم‌شناسی اقتصادی در کنار پیشنهاد ایجاد نهادی مستقل، به‌عنوان متولی امر پیشگیری از جرایم اقتصادی، از دیگر دستاوردهای این پژوهش به شمار می‌روند.

واژگان کلیدی: جرم اقتصادی، جرم‌شناسی اقتصادی، سیاست جنایی افتراقی، الگوی

ترکیبی پیشگیری از جرایم اقتصادی

۱. دانشجوی دکترای حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

۲. استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال (نویسنده مسئول)

۳. استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شاهد

۴. دانشیار گروه حقوق عمومی دانشگاه پیام نور

۵. دانشجوی دکتری حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

مقدمه

از زمان ظهور مکتب تحقیقی، به‌ویژه چهره شاخص آن انریکو فری، این جریان فکری که «پیشگیری از جرم به توجیه نیازی ندارد»، توسعه یافت. بنیانگذاران مکتب تحقیقی و پس از آن، طرفداران جنبش دفاع اجتماعی، بر این اعتقاد بودند که سودمندی توسل به پیشگیری، به ناکافی و حتی ناتوانی کیفر در بازدارندگی از طریق تهدید، سزادهی و نیز ناتوانی در تکرار، از گذر اجرای مجازات برمی‌گردد. از حدود چهار دهه پیش، اندیشه دیگری در کنار و یا حتی جایگزین افق فکری پیشین قرار گرفته‌است و آن عبارت است از اینکه «سرکوبی کیفری» نه تنها ناکارآمد، بلکه زیان‌بار ظاهر شده‌است. مطالعات تجربی در مورد اهداف و کارکردهای کیفر، نشان داده‌است که تحقق کامل این اهداف بعید و گاه غیرممکن است. این ناتوانی کیفر از دستیابی به نتیجه و اهداف مورد انتظار، در کنار زیان‌بار بودن کیفر و به‌ویژه مجازات حبس، موجب توسل و استقبال از مداخله کنشی گردیده‌است. در مورد جرایم اقتصادی، ناکارآمدی کیفر با توجه به رقم سیاه این جرایم دو چندان است و به‌نظر می‌رسد که جامعه راهی جز روی آوردن به پیشگیری غیر کیفری نخواهد داشت.

از سوی دیگر، با توجه به اثرات جرایم اقتصادی بر ابعاد گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی امنیتی یک کشور، «پیشگیری از جرایم اقتصادی» در مقطع کنونی، یکی از مهم‌ترین و ضروری‌ترین حوزه‌های پژوهش در زمینه پیشگیری از وقوع جرم است. این تلاش‌ها به مدد همفکری و توسعه علم و تحقیق در مسیر تکامل پیش می‌رود و پژوهش حاضر نیز در این زنجیره، ضمن بهره‌گیری از تحقیقات قبلی سعی دارد که این تلاش ارزشمند را یک گام به جلوتر برده و به‌دست پژوهشگران بعدی بسپارد.

در این پژوهش، به بررسی هم‌زمان حوزه‌های حقوق کیفری و جرم‌شناسی، سیاست جنایی، اقتصاد و حقوق عمومی پرداخته شده است و پژوهشگر در تلاش بوده است به این پرسش نهایی پاسخ دهد که «الگوی مطلوب پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران چگونه الگویی است؟» البته با توجه به ویژگی این جرایم و مرتکبین خاص آن، فرضیه پژوهش الگویی متکی بر پیشگیری وضعی، با به‌کارگیری شیوه‌های متناسب، عنوان شده‌است تا از این طریق، دستیابی به هدف اصلی پژوهش که «ارائه الگوی پیشگیری اثربخش و نظام‌مند از جرایم اقتصادی متناسب با شرایط ایران» است، میسر گردد.

در مورد پیشگیری از جرایم اقتصادی، ما با چالش‌های بیشتری نسبت به پیشگیری از سایر جرایم روبه‌رو هستیم. شاید اولین چالش، "تعریف جرم اقتصادی" است، چالش‌های دیگر، "تفکیک و دسته‌بندی این جرایم"، موضوع پیشگیری یا "مرتب‌بندی جرایم اقتصادی" و "بستر پیشگیری از جرایم اقتصادی" است. برخلاف سایر جرایم که فقط در داخل قلمرو یک کشور رخ می‌دهند و تدابیر پیشگیرانه در قالب قوانین داخلی اتخاذ می‌گردند، فرامرزی بودن جرایم اقتصادی موجب می‌شود تا پیشگیری از این جرایم گاه نیازمند اتخاذ تدابیری در سطح منطقه یا در سطح جهانی گردد.

در قوانین و رویه قضایی ایران، تعریفی از جرایم اقتصادی ارائه نشده است و قانون خاصی هم به این جرایم اختصاص نیافته است؛ هرچند که مصادیق این جرایم در قوانین مختلف بیان شده است. اصطلاح جرم اقتصادی حتی تا قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، تنها در قوانین مربوط به موافقت‌نامه‌های میان ایران و سایر کشورها به کار رفته بود. به همین سبب و به منظور ارائه تعریف عملیاتی، پژوهشگر پس از نقد مهم‌ترین تعاریف مطرح، با در نظر گرفتن ضوابط تعریف منطقی^۱ و ویژگی و عوامل موثر در جرایم اقتصادی، جهانی‌شدن اقتصاد و جرایم اقتصادی، پویایی جرایم اقتصادی و ظهور رفتارهای مجرمانه اقتصادی جدید که ممکن است لزوماً در کشور ما به سرعت کشف و جرم‌انگاری نشود و همچنین، اهمیت "پیش‌بینی" - که لازمه پیشگیری و هدف پژوهش بوده است - تعریف زیر را ارائه نموده است:

«رفتارهای مغایر با قوانین داخلی و بین‌المللی که موضوع آنها امنیت اقتصادی در سطح کلان بوده و به صورت بالفعل یا بالقوه، موجب اخلال در سیاست‌ها یا نظام اقتصادی می‌شوند». از سوی دیگر، پیشگیری غیرکیفری در نبود برنامه سیستمی و پایدار، ضمانت اجرا و متولی صاحب‌اختیار، چگونه می‌تواند اثربخش و امیدوارکننده باشد؟ پژوهشگر معتقد است که "سیاست جنایی" می‌تواند مبنا و پایه پیشگیری از جرم و نیز ضمانت اجرای اقدامات پیشگیرانه باشد و موجب تقویت و ثبات پیشگیری در برابر چالش‌های فراروی آن گردد؛ به دیگر سخن، نقطه پایداری و رمز موفقیت پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران، وابستگی پیشگیری به سیاست جنایی و حمایت سیاست جنایی روشن و شفاف از آن است. سیاست جنایی که

۱. برای اینکه چیزی را به‌طور درست و احسن و اکمل تعریف کنیم، باید شروطی را در تعریف رعایت کنیم. این شروط عبارتند از: (۱) معرّف نباید اعم (کلی تر) از معرّف باشد؛ (۲) معرّف نباید اخص از معرّف باشد؛ (۳) معرّف نباید مابین معرّف باشد؛ (۴) معرّف باید اجلی (یعنی واضح‌تر و روشن‌تر) از معرّف باشد؛ (۵) معرّف نباید عین معرّف باشد؛ (۶) تعریف نباید مستلزم دور باشد؛ (۷) در تعریف، اعم باید قبل از اخص ذکر شود؛ (۸) الفاظی که در تعریف به کار می‌رود، باید واضح و روشن و خالی از ابهام باشند (منطق مظفر، ج ۱، صص ۱۷۴-۱۷۱).

مشمول بر رویکردهای تقنینی، قضایی و اجرایی است، با یک سلسله مقررات، برنامه‌ها، ضوابط و ضمانت اجراها ضمن تعیین راهبرد، متولی و ناظران، و احصای اقدامات، موجب می‌شود که اقدامات پیشگیرانه سیستمی، نهادینه و پایدار گردد. با این دیدگاه، برای رسیدن به الگوی پیشگیری مطلوب، نیازمند تعیین سیاست جنایی متناسب با نظام سیاسی و اقتصادی ایران هستیم.

براساس آنچه بیان گشت، این مقاله در سه بخش به تبیین موضوع می‌پردازد؛ بخش اول، به الگوی سیاست جنایی متناسب با جرایم اقتصادی در ایران اختصاص داده شده است. سپس در بخش دوم، الگوی پیشگیری متناسب با الگوی سیاست جنایی با در نظر گرفتن عوامل بروز این جرایم از جمله ویژگی‌های جرم و مجرمان اقتصادی تبیین شده است و بخش آخر، به موضوع متولی و کنشگران پیشگیری از جرایم اقتصادی اختصاص یافته است.

۱. سیاست جنایی افتراقی در برابر جرایم اقتصادی

سیاست جنایی مانند هر بخشی از سیاست عمومی از عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، فلسفی، انسان شناختی و... تأثیر می‌پذیرد؛ ضمن آنکه، جهت‌گیری‌های آن از یک سو، توسط دولت‌ها و دولتمردان تنظیم و سیاستگذاری می‌شود و از سوی دیگر، نسبت به امنیت انسان‌ها و جوامع انسانی اعمال می‌شود؛ بنابراین، ثابت و ایستا نیست.

سیاست جنایی هر کشور در جریان اجرا نیز تحت تأثیر عوامل انسانی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و بین‌المللی و نیز تحت تأثیر آمار جنایی خاص هر جامعه در مقاطع زمانی مختلف اصلاح و متحول می‌شود. این تحول، به نوبه خود، الگوی سیاست جنایی آن کشور و جامعه را در زمان دستخوش تغییرات می‌کند. پویایی و حرکت الگوی سیاست جنایی - یعنی سیاست جنایی در اجرا و عمل - منجر به اصلاح قوانین و رویه‌های موجود یا وضع قوانین و مقررات جدید می‌شود و تغییراتی را به وجود می‌آورد (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۹۳: ۵۶) که در کشورمان نیز در ادوار مختلف شاهد آن بوده‌ایم.

بررسی تجربه سایر کشورها در مبارزه و پیشگیری از جرایم اقتصادی نیز حاکی از آن است که با وجود تلاش‌های انجام‌شده، همگی به یک میزان موفق نبوده‌اند. در کشورهای موفق، علاوه بر توجه به همه عوامل تأثیرگذار بر این پدیده (نظیر شرایط محیطی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی و روابط خارجی) الگوی سیاست جنایی آن کشور در میزان بهره‌وری اقدامات پیشگیرانه نقش مهمی برعهده داشته است و می‌توان چنین اذعان داشت که اثربخشی پیشگیری از جرایم

اقتصادی در پرتو الگوی مناسب سیاست جنایی که محدوده و مسیر اقدامات پیشگیرانه را مشخص و ضامن اجرای آن می‌گردد، ارتقا می‌یابد.

از سوی دیگر، اگرچه دولت‌ها و بخش عمومی، بیشترین نقش را در مقابله با جرایم برعهده دارند، اما از نگاه سیاست جنایی (در مفهوم موسع آن) نمی‌توان از نقش نهادهای مردمی در این امر غافل بود. پیشگیری از جرم، تنها یک اقدام مربوط به نهادهای کیفری نیست بلکه ماهیت چندگانه متغیرهای تأثیرگذار بر جرم، مشارکت همه‌جانبه نهادهای مختلف را ضروری می‌نماید. پیشنهاد سیاست جنایی مشارکتی یا همراه با مشارکت وسیع جامعه مدنی - یعنی در نظر گرفتن آثار ضرورت حیاتی اهرم‌های تقویتی و نهادهای واسط دیگری به غیر از نهاد پلیس یا قوه قضائیه - از یک سو، به منظور اعتبار بخشیدن به طرح سیاست جنایی که قوه مجریه و قوه مقننه تهیه و تنظیم کند؛ و از سوی دیگر و به‌ویژه، برای فراهم کردن زمینه اجرای آن، استفاده از قدرت رسانه‌ها، انجمن‌ها و شهروندان در ایجاد اجماع حول یک سیاست جنایی ضروری است. پی بردن به اهمیت این موضوع و توجه به آن در عمل، باید به شرکت دادن بیشترین تعداد کنشگران در سیاست جنایی، با کلیه همکاری‌هایی که این امر می‌طلبد بیانجامد (لازرز، ۱۳۹۵: ۱۶۴).

امروزه، در اکثر کشورها، تلاش برای مسئول کردن جامعه و مشارکت شهروندان در پیشگیری از جرم و همچنین، مشارکت چندنهادی برای مقابله با جرم و سایر مسائل اجتماعی، قابل مشاهده است. در کنار اصطلاح پیشگیری چندنهادی از جرم^۱ از اصطلاحات مشابه دیگری، مانند پیشگیری بین‌نهادی^۲، رویکرد مشارکتی به پیشگیری از جرم^۳ و امنیت محلی^۴ نیز استفاده می‌شود. رویکرد مشارکتی همان رویکرد چندنهادی یا بین‌نهادی است. مبنای اصلی مشارکت در پیشگیری از جرم این است که مؤثرترین روش مقابله با جرم و ارتقای کیفیت زندگی در جامعه، دخالت خود شهروندان و فعالیت آنها جهت پیشگیری از جرم در قالب نهادها، انجمن‌های صنفی، رسانه‌ها و... است. تذکر این نکته نیز ضروری است که سیاست جنایی مشارکتی یک "الگوی سیاست جنایی" نیست بلکه یک روش است؛ بنابراین، سیاست جنایی مشارکتی، یک سیاست جنایی همراه با مشارکت جامعه مدنی است که در چارچوب آن، اهرم‌ها و نهادهای دیگر در کنار پلیس و دستگاه قضایی پاسخ به پدیده مجرمانه را سازمان می‌بخشد.

1. Multi – Agency Crime Prevention
2. Inter – Agency Crime Prevention
3. Partnership Approach in Crime Prevention
4. Community Safety

در جوامع مردم‌سالار، شهروندان، بخش خصوصی، نهادهای مدنی و دولت به‌همراه رسانه‌ها با تأثیرپذیری از ارزش‌ها، فرهنگ، تاریخ و سنن خود، نقش مؤثری در سیاست جنایی مشارکتی و به‌ماداری دارند و این مشارکت پایدار مردمی و احساس مسئولیت ایشان، به تشریک مساعی فعال برای رسیدن به اهداف حکمرانی خوب در راستای اقدامات پیشگیرانه است که در کنار آموزش، رهبری اقدامات اجرایی و ارزیابی مستمر، بهره‌وری و موفقیت سیاست جنایی را در این خصوص رقم می‌زند.

موضوع دیگری که در این مقال باید مورد توجه قرار گیرد، جهانی‌شدن است. یکی از آثار جهانی‌شدن با دگرگونی اشکال جامعه، تحول جرایم است. جرایم در جوامع مدرن متأخر و جهانی‌شده، از اشکال سنتی و کلاسیک آن خارج شده و اشکال جدید یافته‌اند که آن را "ریزومیک‌شدن جرایم" می‌نامیم. اگر جرایم سنتی، نهادمند، سازمان‌یافته، مکان‌مند یا جسم‌مند باشند، جرایم ریزومیک، جرایمی سیال، پخش و همه‌جایی خواهند بود که به‌طور ظریف و درهم‌تنیده، در متن زندگی انتشار می‌یابند. این شرایط موجب گرایش متولیان سیاست جنایی به رویکردهای "افتراقی‌سازی سیاست جنایی" و نیز "همگرا و یکپارچه‌سازی سیاست جنایی" در برابر جرایم اقتصادی، به‌خصوص در کشورهای تابع الگوی مردم‌سالار گردیده‌است.

"یکپارچه‌سازی سیاست جنایی" محدودیت‌هایی برای اعمال حاکمیت ملی کشورها در پی خواهد داشت و نهادهای بین‌المللی به‌عنوان تصمیم‌گیرندگان دیگری در کنار حکومت قرار می‌گیرند و حکومت‌ها رفته‌رفته عرصه‌های بسیاری را در حوزه‌های حقوقی و اقتصادی به سود سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی ترک خواهند نمود. اما در مورد "افتراقی‌سازی سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی" نه‌تنها محدودیت و مانعی ایجاد نمی‌کند، بلکه با توجه به ویژگی‌های جرایم اقتصادی و تفاوت‌های این جرایم با سایر گونه‌ها در نحوه ارتکاب جرم، گستردگی جرم، شخصیت مرتکبان، بزه‌دیدگان حقیقی و حقوقی، تأثیر کلان بر امنیت اقتصادی؛ افتراقی‌سازی، منطقی، علمی و یک ضرورت می‌نماید. بدیهی است که نمی‌توان با سیاست جنایی واحد با تمام اشکال بزهکاری - از جرایم ساده تا جرایم پیچیده، سازمان‌یافته، رزومیک و فراملی - به‌صورت یکسان مقابله نمود؛ بلکه در صورت تنوع عناصر جرم، باید با تنوع راهبردها و پاسخ‌های حقوق کیفری - اعم از مجازات‌ها و راهکارهای پیشگیرانه - به‌خصوص در مورد جرایم اقتصادی، در قالب سیاست جنایی افتراقی با حفظ چارچوب کلان الگوی منتخب سیاست جنایی اقدام نمود.

با مذاقه و جمع‌بندی موضوعات پیش‌گفته و با توجه به شرایط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ایران، به نظر می‌رسد که کشور ما به یک الگوی سیاست جنایی نیازمند است که ضمن قدرت بازدارندگی کافی و برخورد مناسب با مجرمان جرایم اقتصادی، افکار عمومی را اقناع نموده و امکان بهره‌گیری هم‌زمان از همه روش‌های پیشگیری همراه با مشارکت گسترده دولت و جامعه مدنی را فراهم آورد. در بررسی هر یک از الگوهای دولتی سیاست جنایی و رویکردهای پیشگیرانه آنها، هیچ‌یک به‌تنهایی پاسخ‌گوی شرایط و نیاز جامعه ایران نیستند، به‌همین دلیل، پژوهشگر الگوی سیاست جنایی افتراقی در برابر جرایم اقتصادی را پیشنهاد می‌دهد که قابلیت استفاده از همه ظرفیت‌های دولتی، مدنی و بین‌المللی برای کنترل جرایم اقتصادی را دارا باشد. الگوی سیاست جنایی افتراقی پیشنهادی شامل الگوی دموکراتیک سیاست جنایی و الگوی اقتدارگرا خواهد بود و این خصیصه را خواهد داشت تا هم‌زمان در حوزه سرکوبی و مجازات، تابع الگوی اقتدارگرا بوده، قدرت بازدارندگی کافی و برخورد مناسب با خطرناک‌ترین گروه مجرمان را داشته و بتواند افکار عمومی را اقناع نماید و در حوزه پیشگیری غیرکیفری، با تبعیت از الگوی دموکراتیک، امکان مشارکت همه کنشگران دولتی و مدنی را فراهم نموده، بستر به‌زامداری را توسعه داده و روش سیاست جنایی مشارکتی در جامعه مردم‌سالار را با هم‌جواری زمانی و مکانی کنشگران پیشگیری، سرکوبی و بازپذیری اجتماعی بزهکاران و نیز پاسخ‌های دولتی و مدنی به پدیده مضاعف انحراف و بزهکاری اجرا نماید.

۲. الگوی پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران

به‌منظور پیشنهاد الگوی مطلوب پیشگیری از جرایم اقتصادی و هماهنگ با "الگوی افتراقی سیاست جنایی"، یادآوری نکات زیر ضروری است:

- الف. نظر به ویژگی‌های مجرمان اقتصادی استفاده از روش‌های "پیشگیری وضعی" مورد تأکید است.
- ب. جهانی‌شدن اقتصاد موجب افزایش "فرصت" ارتکاب جرایم اقتصادی، "مشکل نمودن نظارت و کنترل" و "کاهش کارایی قوانین و مقررات داخلی" نسبت به جرایم اقتصادی می‌گردد؛ بنابراین، "تعاملات و همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی" و نیز بهره‌گیری از "تجارب سایر کشورها در پیشگیری از جرایم اقتصادی" به جامعیت پیشگیری از جرایم اقتصادی کمک شایانی می‌نماید.
- ج. از تحلیل عوامل بروز جرایم اقتصادی ایران در پرتو نظریه‌های جرم‌شناسی اقتصادی درمی‌یابیم که نظریه‌های جرم‌شناختی که بیشترین تطبیق را با علل بروز جرایم اقتصادی ایران دارند، نظریه فرصت،

نظریه نظم اجتماعی و نظم فردی، نظریه گایس و نظریه بائر هستند (حطمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۱۴-۹۱)؛ بنابراین، باید رهیافت‌های این نظریه‌ها را در برنامه‌ریزی و شیوه‌های پیشگیری از جرایم اقتصادی به کار بست.

د. توجه به اینکه سیاست جنایی، زیربنا و ضمانت اجرای اقدامات پیشگیرانه محسوب می‌شود و موجب نظام‌مندی، اثربخشی و ثبات پیشگیری می‌گردد، کلیه برنامه‌های پیشگیری از جرایم اقتصادی باید بر اساس الگوی پیشنهادی، الگوی افتراقی سیاست جنایی و استفاده حداکثری از مشارکت و شفافیت برنامه‌ریزی شود.

ه. جرایم اقتصادی وابسته به نظام سیاسی، اقتصادی و محیط اجتماعی هر کشور است. همچنین، گونه و میزان جرایم اقتصادی، رابطه مستقیمی با نظام سیاسی و اقتصادی حاکم دارد؛ به‌عنوان مثال، در آمریکا بیشتر از جرایم شرکت‌ها (بخش خصوصی)، در کشورهای سوسیالیست از جرایم کارکنان (بخش عمومی)، در کشورهایی مانند سوئد که درآمد آنها بر مالیات مبتنی است، از جرایم مالیاتی و در ایتالیا از جرم سازمان‌یافته اقتصادی صحبت می‌شود. بر همین اساس، نظام پیشگیری از جرایم اقتصادی در کشورهای مختلف نمی‌تواند یکسان و شبیه به هم باشد و الگوی پیشگیری باید متناسب با شرایط خاص کشور مرجع تدوین شود.

۲-۱- بررسی کارآیی شیوه‌های رایج پیشگیری نسبت به جرایم اقتصادی الف. پیشگیری عمومی و اختصاصی (خصوصی)

بدیهی است که با توجه به شخصیت و موقعیت اجتماعی بزهکاران جرایم اقتصادی، پیشگیری عمومی و بهبود شرایط فرهنگی، اجتماعی و...، انگیزه این منحرفان اجتماعی که با آگاهی و اطلاع از شرایط محیط کار، جامعه، قوانین و مقررات و درحالی‌که از نظر مالی نیز فقیر و محتاج نبوده و به‌منظور کسب سود سرشار اقدام به ارتکاب جرم اقتصادی می‌نمایند را کاهش نخواهد داد. ولی پیشگیری اختصاصی با کاهش یا حذف عوامل بروز جرم یا کنترل بزهکاران می‌تواند در کاهش این جرایم موثر باشد.

ب. پیشگیری فعال و پیشگیری انفعالی

به نظر می‌رسد که در مورد پیشگیری از جرایم اقتصادی، اعمال هر دو روش پیشگیری فعال و انفعالی در کنار هم مؤثر باشد؛ زیرا علاوه بر اقدامات مستقیم بر کنترل مرتکبین و تغییر شرایط پیش‌جنایی در مورد جرایم اقتصادی، پیشگیری انفعالی با هشدار، توصیه و ارائه راهکار می‌تواند

موجب اصلاح ساختارها و فرآیندها در حوزه‌های اقتصادی گردد تا امکان سوء استفاده از خلأها و فرصت‌های موجود کاهش یافته و امکان قربانی شدن سیاست‌های اقتصادی و نظام اقتصادی کاهش یابد.

ج. پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی

درخصوص جرایم اقتصادی «فرصت‌ها به‌عنوان علل ارتکاب جرم، پیشگیری وضعی از ارتکاب جرم را به‌عنوان یک توجیه جامعه‌شناختی معتبر پیشنهاد می‌نماید» (Tilley, 2002: 68)؛ همچنین، با توجه به سایر عوامل بروز جرم - اعم از عوامل فردی و عوامل محیطی - بی‌تردید، پیشگیری وضعی مفیدتر و مؤثرتر از پیشگیری اجتماعی به نظر می‌رسد؛ اما از پیشگیری اجتماعی جامعه‌مدار نیز در برخی مصادیق مانند آگاهی‌بخشی به عموم مردم - که بخشی از وظایف رسانه‌ها است - و نیز آموزش فرهنگ قانون‌پذیری می‌توان بهره برد؛ زیرا «افزایش آگاهی عمومی راهکاری مهم در مبارزه با فساد تلقی می‌شود» (Bradshaw, 2006. 291) و تواناسازی مردم از طریق آموزش و ارتقای سطح آگاهی عمومی درباره ماهیت، ویژگی‌ها، آثار و پیامدهای این جرایم، در پیشگیری نقشی حمایتی دارد.

د. پیشگیری مرتکب‌مدار و بزه‌دیده‌مدار

از آنجاکه موضوع جرایم اقتصادی به‌صورت مستقیم افراد نیستند و به‌خصوص گروه "جرایم علیه سیاست‌های اقتصادی" که پیشگیری در این تحقیق معطوف بدان‌ها است، موضوع پیشگیری بزه‌دیده‌محور قرار نمی‌گیرند، از روش پیشگیری مرتکب‌مدار که شباهت‌هایی نیز به پیشگیری فعال (جرم‌محور) دارد، می‌توان در قالب پیشگیری وضعی از جرایم اقتصادی استفاده نمود.

ه. پیشگیری سه مرحله‌ای

مهم‌ترین ایراد این روش برای به‌کارگیری به‌منظور پیشگیری از جرایم اقتصادی این است که مراحل سه‌گانه این روش متناسب با سطح پیشرفت یک مشکل تبیین گردیده‌است و زمانی می‌توان سطح پیشرفت یک مشکل (هر امر نامطلوبی اعم از فردی یا اجتماعی، جرم یا انحراف) را تعیین کرد که آن مشکل شناسایی گردد و این دقیقاً با ویژگی رؤیت‌پذیری اندک و نیز رقم سیاه جرایم اقتصادی در تعارض است. بروز و پیشرفت یک جرم اقتصادی را نمی‌توان مانند سایر جرایم در سطح جامعه بلافاصله یا در یک زمان مشخص کشف نمود و میزان پیشرفت آن را در یکی از این مراحل جای داد و متناسب با آن، اقدامات پیشگیرانه را سامان بخشید. ایراد دیگر

این روش، گسترگی زیاد و اقدامات وسیع آن است که ممکن است به جای تمرکز بر فرصت‌های بروز جرم اقتصادی، بخشی از منابع موجود در مراحل اول و دوم به هدر رود.

۲-۲- پیشنهاد الگوی ترکیبی پیشگیری از جرایم اقتصادی ایران

پس از بررسی نقاط قوت و ضعف شیوه‌های متداول پیشگیری نسبت به جرایم اقتصادی در بند فوق، مشخص گردید که برخی از این شیوه‌ها، با توجه به ویژگی‌های خاص جرایم اقتصادی و نیز عوامل فردی و ویژگی مرتکبان این جرایم کارآیی کمتری در پیشگیری از این گروه از جرایم دارند؛ همچنین، با ملاحظه ارکان جرایم پول‌شویی، قاچاق، اخلال در نظام اقتصادی، جرایم بورس و... و نیز عامل رفتاری مرتکبان، درمی‌یابیم که روش‌های "حذف بهانه‌ها" و "کاهش تحریک" از محورهای پیشگیری وضعی، و روش‌های "مدیریت نیازها" و "توانمندسازی" از محورهای پیشگیری اجتماعی، در پیشگیری از بروز جرایم اقتصادی، به خصوص گونه جرایم علیه سیاست‌های اقتصادی، مؤثر نخواهند بود.

با جمع‌بندی موضوعات پیش گفته، لزوم بهره‌گیری از همه ظرفیت‌های موجود و استفاده از حداکثر مشارکت به منظور حداکثر اثربخشی الگوی پیشگیری، الگوی پیشنهادی ترکیبی از موارد زیر، برای پیشگیری مؤثر از جرایم علیه سیاست‌های اقتصادی در ایران پیشنهاد می‌شود:

"پیشگیری وضعی" با محورهای کاهش منافع، افزایش خطرات و افزایش زحمت؛

"پیشگیری اجتماعی" با محور تقویت کنشگران اجتماعی و آگاهی‌بخشی و اصلاح باورها؛

"پیشگیری انفعالی" با محور هشدار و راهکار.

خاطر نشان می‌گردد که در الگوی ترکیبی پیشنهادی، اولویت و تأکید بر روش پیشگیری وضعی می‌باشد و نیز از اقدامات صورت گرفته در سایر کشورهایی که در این مسیر به نتایج مثبتی رسیده‌اند، استفاده خواهد شد. در تحقیقات انجام شده، «کشورهای در حال توسعه و در حال گذار شامل هند، چین، نپال، کره جنوبی، سنگاپور، کشورهای اروپای شرقی و مرکزی و همچنین، کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، تلاش‌های زیادی برای مبارزه با فساد انجام داده‌اند اما خروجی آنها تفاوت قابل توجهی با یکدیگر دارد. سنگاپور، کره جنوبی، قطر و امارات متحده عربی نسبت به سایر کشورهای مورد بررسی، موفقیت‌های بیشتری داشته‌اند» (پاهونگ، و لاونا، ۱۳۹۶: ۳۴۹).

۱. برای ملاحظه ارکان جرایم اقتصادی رک: زراعت، عباس، (۱۳۹۵)، پیشین، صص ۳۶۰-۱۲۳؛ نورزاد، مجتبی، (۱۳۸۹)، پیشین، صص ۴۲۴-۱۲۷؛ ساکی، محمد رضا، (۱۳۹۳)، پیشین، صص ۶۰۴-۱۶؛ ولیدی، محمد صالح، (۱۳۹۳)، پیشین، صص ۴۲۴-۱۰۴.

یادآوری این نکته نیز مهم است که «درحالی که برخی از افراد معتقدند تنها تقلید از الگوهای موفق هنگ کنگ یا سنگاپور برای مبارزه با فساد کافی است، باید توجه داشت که هیچ راه حل جهان شمولی در مبارزه با فساد اقتصادی وجود ندارد و با وجود اینکه بهترین اقدامات عملی می‌توانند راهنمای خوبی باشند، نمی‌توان آنها را به صورت اتوماتیک و بدون تغییر در مورد کشورهای دیگر نیز اجرا نمود» (کولیز، و تاکسل، ۱۳۸۸: ۹) و درعین حال که نباید انتظار داشت با اجرای الگوی پیشگیری پیشنهادی، بتوان از کلیه پدیده‌های جنایی اقتصادی پیشگیری کرد ولی باید تلاش نمود تا مجموعه کاملی از کلیه راهکارها و اقدامات به نحو منطقی در کنار هم و مکمل یکدیگر از این بزهکاری، پیشگیری نمایند.

۲-۳- راهکارها و شیوه‌های پیشگیرانه براساس الگوی ترکیبی

در این بند، به نمونه‌هایی از اقدامات پیشگیرانه از جرایم اقتصادی براساس الگوی ترکیبی پیشگیری و با لحاظ نمودن رویکردهای نظریه‌های جرم‌شناختی که در تحلیل عوامل بروز جرایم اقتصادی ایران بیشترین تطبیق را دارند، پرداخته می‌شود. محورهای اول و دوم مرتبط با الگوی پیشگیری وضعی، محور سوم در ارتباط با پیشگیری اجتماعی و محور چهارم با الهام از الگوی پیشگیری انفعالی ارائه شده است. بدین ترتیب، اقدامات پیشگیرانه از جرایم اقتصادی در چهار محور اصلی و سیزده محور فرعی به شرح زیر قابل اجرا است:

محور اول: شفافیت به عنوان روشی برای پیشگیری وضعی

تا مدت‌های طولانی، زندگی سیاسی و اداری تحت حاکمیت مطلق رازداری بود و شفافیت یک استثناء محسوب می‌شد اما امروزه، با تغییر الگو، دموکراسی علیه رازداری شکل و بنیان گرفته و محرمانگی به استثناء و شفافیت به اصل تبدیل شده است. اینک رویکرد شفاف‌سازی از چنان اهمیتی برخوردار است که سازمانی بین‌المللی متولی امر مبارزه با فساد با عنوان "سازمان بین‌المللی شفافیت"^۱ تأسیس گردیده است و تمامی فعالیت‌های خود را در امر مبارزه با فساد بر اصل شفاف‌سازی، چه در معنای کلی آن - که با تدابیر پیشگیرانه اجتماعی نیز محقق می‌شود - و چه در معنای خاص آن - که با تدابیر پیشگیرانه وضعی تحقق می‌یابد - متمرکز کرده است؛ چراکه مهم‌ترین عامل وضعی موجد فساد، عدم شفافیت و ضعف در ایجاد آن است. (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۳: ۱۴۶). در عصر حاضر، شفافیت از پیشرفت‌های دانش اطلاعات و ارتباطات به خوبی بهره می‌برد؛ به عبارت دیگر، حضور و وجود شبکه‌های اجتماعی امروزه، اصل شفافیت را تقویت نموده است.

جرایم اقتصادی در مقایسه با جرایم عادی در محیط‌هایی که ابهام و عدم شفافیت حاکم است ارتکاب می‌یابند (Rausch, 2006: 360)؛ بنابراین، شفافیت در حوزه‌ها و موضوعات مرتبط با جرایم اقتصادی می‌تواند منجر به افزایش زحمت ارتکاب جرم، افزایش خطرات جرم، و کاهش منافع ارتکاب جرایم اقتصادی منجر شده و از این نظر، روشی برای پیشگیری وضعی به حساب آید؛ زیرا «هدف غایی پیشگیری وضعی عبارت از اتخاذ ترتیبی است که بهای عمل مجرمانه را بیش از سود حاصل از آن نماید» (گسن، ۱۳۷۶: ۶۱۳). برای تحقق محور شفافیت، بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

۱- رسانه‌ها و گردش آزاد اطلاعات

جایگاه و نقش بی‌بدیل رسانه آزاد در شفافیت و پاسخ‌گویی، آشکار است. درحقیقت، فعالیت آزاد رسانه‌ها موجب شفاف‌سازی می‌شود و شفاف‌سازی در امور اقتصادی و فعالیت‌های اقتصادی کشور، باعث افزایش زحمت و خطرات ارتکاب جرم و در نتیجه، پیشگیری از جرایم اقتصادی می‌شود.

۲- شفافیت در فعالیت‌های اقتصادی

در حوزه اقتصاد، نبود شفافیت همواره فرصت مناسب را برای ارتکاب جرم ایجاد می‌کند. از دیدگاه اقتصادی، شفافیت به معنی اطلاع‌رسانی حقیقی و همه‌جانبه در عرصه فعالیت‌های اقتصادی و روشن بودن سازوکارهای حاکم بر روابط اقتصادی - یعنی چگونگی تولید و توزیع ثروت در جامعه - است.

۳- ارزیابی اعتبار مالی (گزارش اعتبار)

یکی از پیش‌شرط‌های انتخاب عقلانی، داشتن اطلاعات صحیح و شفاف از اعتبار مالی افراد و مؤسسات است. بسیاری از انتخاب‌های غیرعقلانی ناشی از نداشتن یا نقص اطلاعات است که این امر، خود، زمینه بزه‌دیدگی افراد و مؤسسات را در حوزه جرایم اقتصادی فراهم می‌کند. بدین‌منظور، مؤسساتی در دنیای معاصر پدید آمده‌اند که نقش انتشار اطلاعات اعتباری را برعهده دارند. این نهادها "مؤسسات گزارش اعتبار" نامیده می‌شوند. در ایران، تدوین آیین‌نامه نظام سنجش اعتبار به‌عنوان اولین تلاش در این عرصه قابل‌تقدیر است که در صورت تکمیل و اجرایی نمودن آن، می‌توان به موفقیت پیشگیری از جرایم اقتصادی امیدوارتر بود.

۴- شفاف سازی قوانین و مقررات

وجود ابهام و نیز خلأ در قوانین و مقررات^۱ فرصتهایی برای نادیده گرفتن شماری از ارزش‌ها را فراهم می‌سازد و البته ضوابط کاستی‌دار به خصوص در قلمرو اقتصاد، فرصت‌های مناسب جرم‌زا را ایجاد کرده و توجه مرتکبان باهوش را به سمت خود می‌کشاند. به همین دلیل، شفافیت قوانین و مقررات، فرصت سوءاستفاده از خلأهای قانونی و قوانین و مقررات مبهم و غیرشفاف را از بین می‌برد و از این طریق، ارتکاب جرایم اقتصادی را مشکل می‌سازد.

۵- اعلام و افشای جرم و مجرم

با ورود اصل شفافیت به عرصه فعالیت تجاری، اصل دیگری به نام افشا مطرح شده است؛ بنابراین، پیش‌بینی امکان گزارش شکل‌گیری ارتکاب عمل مجرمانه از سوی مطلعین و مخبرین به مقامات و مسئولان قانونی، به نوبه خود، باعث ایجاد احساس خطر کشف جرم از سوی مرتکبین بالقوه یا بالفعل و افزایش هزینه ارتکاب آن گشته و می‌تواند یک عامل بازدارنده از جرایم اقتصادی تلقی گردد.

محور دوم: افزایش رویت‌پذیری از طریق اعمال نظارت

نظارت یکی از روش‌های متداول پیشگیری از جرم است و نتیجه اعمال نظارت، افزایش رویت‌پذیری است؛ به خصوص در جرایم اقتصادی که در محیط‌هایی به دور از چشمان نظاره‌گر دیگران ارتکاب می‌یابند، این ویژگی موجب می‌شود که بزه‌کار مصمم به ارتکاب جرم شده و با آرامش خاطر، عملیات مجرمانه خود را انجام دهد؛ بنابراین، چنانچه رویت‌پذیری فعالیت‌ها افزایش یابد، موجب القای این پیام به بزه‌کار بالقوه می‌شود که سایرین در حال مشاهده و اعمال نظارت بر وی می‌باشند، پس می‌تواند بر تصمیم وی تأثیرگذار بوده و وی را از ارتکاب جرم بازدارد. راهکارهای زیر با گسترش اعمال نظارت بر حوزه‌های فعالیت‌های اقتصادی جهت تحقق محور دوم پیشنهاد می‌شوند:

۱. بهره‌گیری از سیستم جامع فن‌آورانه

هم‌اینک داده‌های پراکنده و جزیره‌ای فراوانی از اطلاعات مالی و اقتصادی شهروندان در

۲. برای ملاحظه مشکلات قوانین حوزه جرایم اقتصادی در ایرن ر.ک: بهره‌مند، حمید، آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرایم اقتصادی در نظام حقوقی ایران، انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۶؛ توجهی، عبدالعلی، آسیب‌شناسی قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۴؛ سخنرانی اسداله مسعودی مقام (رئیس مجتمع ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی) در نشست تخصصی «تأملی بر رویه‌های مبارزه با فساد اقتصادی در نظام حقوق ایران» سوم دیماه ۱۳۹۸، دانشگاه شهید بهشتی (کانال وکیل مدافع- نشست‌های حقوقی @vakilmodafee); نقد مرتضی شهبازی‌نیا (رئیس اتحادیه سراسری کانون‌های وکلای دادگستری ایران) تحت عنوان «احکام مفسده‌انگیز قانونی» سی‌ام اردیبهشت ۱۳۹۸ (<http://sharghdaily.ir/fa/moin/detail/221286>)

سازمان‌ها و نهادهای دولتی و خصوصی وجود دارد. شبکه‌های اطلاعاتی مالی و اقتصادی که انبوهی از داده‌های مالی و اقتصادی را در خود دارند، بستری است تا به‌کارگیری سامانه‌های یکپارچه‌سازی اطلاعات مالی و اقتصادی و پردازش این اطلاعات به‌عنوان یکی از راهکارهای نظارت فن‌آورانه بتواند نقش قابل‌توجهی را در کشف تقلب و جرایم اقتصادی و در نتیجه، پیشگیری وضعی از جرایم اقتصادی ایفا نماید.

۲. فرصت‌زدایی از رانت اقتصادی

برای پیشگیری از رانت اقتصادی، نخست باید به جلوگیری از ایجاد رانت اقتصادی در ساختار و نظام اقتصادی و فرآیندهای اقتصادی پرداخت و سپس به‌دنبال شیوه‌هایی برای کاهش فرصت باقی‌مانده رانت‌خواری بود.

۳. نظارت بر دارایی کارگزاران

نظارت بر اموال و دارایی‌های مقامات و مسئولان دولتی، یکی از مهم‌ترین و اثربخش‌ترین ابزارها برای پیشگیری از جرم اقتصادی و مقابله با فساد است. امروزه، اعلام دارایی مسئولان دولتی، بخشی از استاندارد جهانی است که در کنوانسیون مبارزه با فساد ملل متحد (۲۰۰۳) قرار داده شده‌است.

علاوه بر اظهار دارایی از سوی مسئولان، انتشار فهرست اموال نیز در بسیاری از کشورهای دنیا انجام می‌شود. این فهرست‌ها به تفکیک نام افراد، میزان درآمد، عنوان شغلی و دیگر شاخص‌ها می‌پردازد.

۴. کنترل و کاهش حجم اقتصاد غیررسمی

فعالیت‌هایی که در قالب قانون کشور قرار نمی‌گیرند و در محاسبات ملی وارد نمی‌شوند، غیررسمی و نامشروع خوانده می‌شوند. این فعالیت‌های اقتصادی می‌توانند موجب انحراف در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی در سطح کلان گردند و کارآیی سیاست‌ها را به‌شدت کاهش دهند. «اقتصاد غیررسمی و فساد، دو روی یک سکه هستند» (خندان، ۱۳۹۵: ۱)؛ بنابراین، ضروری است که با توسعه رویت‌پذیری و اعمال نظارت بیش از پیش، این بخش از اقتصاد - که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر میزان جرایم اقتصادی مؤثر است - مهار گردد.

محور سوم: حمایت از برنامه‌ها و کنشگران پیشگیری

مطالب این محور که در قالب پیشگیری اجتماعی و در راستای تکمیل روش‌های پیشگیری وضعی پیشنهاد گردیده‌است، از جمع‌بندی نتایج حاصل از چالش‌های اجرای پیشگیری، بررسی

سیر تحولات جرایم اقتصادی در ایران و مشکلات فرهنگی موجود به دست آمده است که حاکی از کم‌رنگ شدن قبح برخی از جرایم اقتصادی به خصوص رشوه در دید غاطبه ملت در دهه‌های متممادی و نیز وجود شاخص‌های رقیب و اولویت‌دار نسبت به قانون بوده است؛ که منجر به عادی‌انگاری قانون‌گریزی مردم و به‌ویژه مدیران می‌شود و با چهار راهکار زیر قابل اجرا است.

۱- جرم‌انگاری ترک پیشگیری

ماده ۱۵ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، اگرچه در تلاش است تا مقامات، مدیران و سرپرستان مستقیم هر واحد در سازمان‌های دولتی بند (الف) ماده (۲) این قانون را به تناسب مسئولیت و سرپرستی خود، موظف به پیشگیری و مقابله با فساد اداری نماید و به‌نوعی ترک پیشگیری از فساد اداری را با پاسخ همراه کند اما این ترک، فاقد ضمانت اجرای کیفری است و بدین ترتیب، جرم محسوب نمی‌گردد.^۱ در برخی از کشورها مانند انگلستان، قانون پیشگیری از فساد با بُرد فراسرزمینی که در سال ۲۰۰۸ تصویب و در ۲۰۱۱ لازم‌الاجرا شد، از جمله قوانین بسیار سخت‌گیرانه و انعطاف‌ناپذیر به‌شمار می‌رود که متضمن ضمانت اجرای کیفری همچون حبس تا ده سال و جزای نقدی نامحدود در خصوص رشا، ارتشاء مقامات داخلی و خارجی و نیز ترک پیشگیری از جانب شرکت‌ها می‌باشد.

به نظر می‌رسد که اقدام مشابه توسط قانونگذار ایران در راستای حمایت از اقدامات پیشگیری از جرایم اقتصادی و الزام کلیه کنشگران اقتصادی - اعم از دولتی و غیردولتی - به پیش‌بینی و انجام اقدامات لازم جهت پیشگیری از جرایم اقتصادی بسیار ضروری و سازنده خواهد بود.

۲. توسعه همکاری و هماهنگی بخش‌های مختلف

نگاهی به رویکردهای پیشگیرانه و شمول هر یک از این رویکردها بر حوزه‌های گوناگون و مختلف اجرایی و مدیریتی جامعه نشان می‌دهد که کنشگران متعددی در حیطه‌های مختلف این رویکردها دخیل هستند و بر این اساس، مشارکت و همکاری تمام نهادهای ذیربط دارای ضرورت است و بدون آن، اثربخشی برنامه‌ها و تلاش‌های پیشگیرانه محقق نمی‌شود. بنابراین، یکی از اقدامات مهم در این خصوص، هماهنگ نمودن و توسعه همکاری بین کنشگران مختلف می‌باشد.

۳. گسترش اخلاق حرفه‌ای

در هر حوزه از فعالیت‌های اقتصادی، یک سلسله ارزش‌ها و هنجارهای خاص و باید‌ها و نبایدها

۱. برای مطالعه بیشتر رک: ابراهیمی، شهرام، صفائی آتشگاه، حامد(۱۳۹۴)، رویکرد قانون‌گذار به پیشگیری از جرم در قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، دوره ششم، شماره ۲

وجود دارد که رعایت آنها در انجام صحیح فعالیت و نیز اجتماعی شدن افراد و پیروی آنان از ضوابط ویژه مربوط به آن فعالیت یا پیشه تأثیر زیادی بر جای می‌گذارد. آموزش این ضوابط - که رفتارنامه‌ها یا اخلاق حرفه‌ای نام دارند - از سازوکارهای پیشگیری اجتماعی است. گسترش اخلاق حرفه‌ای از جاذبه و فریبندگی گزینه‌های مجرمانه کاسته و نقش مسلمی در پیشگیری از جرایم اقتصادی بازی می‌کند.

۴. ارتقای فرهنگ قانون‌پذیری

با عنایت به اینکه قانون‌گریزی، یکی از عوامل فرهنگی بروز جرایم اقتصادی در ایران محسوب می‌شود و حتی منجر به تشکیل یک خرده‌فرهنگ فراقانونی در بین برخی از گروه‌های اجتماعی گذشته‌است، ضرورت توسعه آموزش و تربیت افراد جامعه از سطح دبستان تا کارگزاران، امری منطقی است؛ تا در قالب پیشگیری اجتماعی و اقدامی بلندمدت اجرا گردد.

محور چهارم: اطلاع‌رسانی به متولیان آماج‌های جرایم اقتصادی

در جرایم اقتصادی، معمولاً مرتکبان باهوش با استفاده از رانت اطلاعاتی و به‌کارگیری دستیاران متخصص، همیشه چندگام از متولیان پیشگیری جلوتر هستند و از روش‌ها و شگردهای نوآورانه و جدیدی برای ارتکاب اعمال بزهکارانه خود استفاده می‌کنند. به همین سبب، الگوی پیشگیری‌ای که متناسب با این ویژگی قابل استفاده است، "پیشگیری انفعالی" و اقدام در حوزه آماج جرم است که به‌جای تغییر موقعیت پیش‌جنایی و یا تأثیر بر عوامل بروز جرم پیشنهاد می‌شود.

هرچند که اقدام پیشگیرانه در این شیوه، عمومی و از یک منظر، به‌صورت غیرمستقیم بر جرایم اقتصادی اثربخشی خواهد داشت ولی از منظر دیگر، اولین خط دفاع در برابر جرم اقتصادی، آگاهی نسبت به آسیب‌پذیری از آن است (Grabosky, 2013: 153) که به سهم خود، باارزش و مهم است. بدین‌منظور، باید آخرین شگردهای مرتکبان و نیز بهترین روش‌های پیشگیری به‌همراه اطلاعات جرایم اقتصادی ارتکاب‌یافته و تجارب دیگر کشورها به مسئولان و متولیان آماج‌های جرایم اقتصادی، به‌صورت مستمر منعکس و اطلاع‌رسانی گردد. برای رسیدن به این هدف، می‌توان کمیته‌ای تحت نظر متولی پیشگیری از جرایم اقتصادی ایجاد نمود که این وظیفه را برعهده داشته باشد. این کمیته ضمن جمع‌آوری آخرین آمار و اطلاعات جرایم اقتصادی در سطح کشور و نیز در سطح بین‌الملل، می‌تواند مسئولان سازمان‌ها و نهادهای

مرتبط با آماج جرایم اقتصادی را از جدیدترین شیوه‌های ارتکاب، دستور کارهای کاربردی، روش‌های مقابله و پیشگیری و هر اطلاعات ضروری دیگری، مطلع نماید تا ایشان علاوه بر اقدامات پیشگیرانه عمومی و پیش‌گفته، حسب مورد و متناسب با نوع تهدید، هوشیارانه اقدامات لازم و خاص را به عمل آورده و به‌موقع، از بروز جرایم اقتصادی پیشگیری نمایند.

۳. متولی و کنشگران پیشگیری از جرایم اقتصادی

در غالب متون جرم‌شناسی و پیشگیری، به نهادها، سازمان‌ها و افرادی که در حوزه پیشگیری فعالیت می‌کنند - اعم از بخش دولتی، بخش خصوصی و نهادهای مدنی - کنشگر اطلاق می‌شود. در علوم اجتماعی، واژه کنشگر به معنای فردی است که در مجموعه‌ای از روابط اجتماعی با افراد دیگر قرار می‌گیرد و از طریق حضور اجتماعی خود، به نظام اجتماعی، امکان وجود و تداوم می‌دهد. در تعریفی دیگر، کنشگری یا اکتیویسم به فعالیت‌های متشکل و مختلف در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و... گفته می‌شود که با هدف ایجاد تعادل یا جلوگیری از تغییر در این زمینه‌ها با میل بهبود در جامعه شکل می‌گیرد. کنشگران اجتناب‌ناپذیر پیشگیری - اگرچه شکل و شیوه مداخله آنها بر حسب کشورها متفاوت می‌باشد - عبارتند از: مقامات دولتی در تمام سطوح سیاسی و سرزمینی، سازمان‌ها و موسسه‌ها و جامعه مدنی یعنی شهروندان، جامعه محلی، سازمان‌های غیر انتفاعی و شرکت‌های خصوصی (جندلی، ۱۳۹۵: ۴۷). در عین حال، برخی نیز واژه متولی را مترادف کنشگر دانسته و همه کنشگران و فعالان در پیشگیری - اعم از وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، نیروی انتظامی، شهرداری، تا نهادهای جامعه‌ای و نهاد خانواده و گروه همسالان - را متولیان پیشگیری دانسته‌اند (پاشایی و وحید، ۱۳۹۱: ۹۴-۱۳).

اما در این پژوهش، منظور از "متولی پیشگیری"، نهادی است که محوریت پیشگیری از جرایم اقتصادی را برعهده داشته و ضمن تعیین راهبردها، سیاست‌های اجرایی و برنامه‌های ملی پیشگیری از وقوع جرایم اقتصادی، زمینه مشارکت نهادهای دولتی، غیردولتی و مردم را در امر پیشگیری ایجاد نماید؛ به نحوی که محدوده فعالیت سایر فعالان حوزه پیشگیری از جرایم اقتصادی که آنان را در این مقاله "کنشگران پیشگیری" می‌نامیم، مشخص باشد و بین ایشان تقسیم کار نماید و در نهایت، بین کلیه کنشگران پیشگیری تعامل و هماهنگی ایجاد کند؛ به نحوی که از موازی کاری بین نهادهای متعدد و یا فراقکنی و سلب مسئولیت ایشان به دلیل وجود سایر نهادها جلوگیری شود. به عبارت دیگر، یکی دیگر از وظایف مهم "متولی پیشگیری"،

ارتقای هم‌گرایی و هم‌افزایی کنشگران پیشگیری است.

نتایج یک پژوهش که حاصل ادراک نخبگان^۱ و نیز مدیران و کارشناسان هشت کنشگر اجرایی^۲ دخیل در موضوع می‌باشد، بیانگر آن است که «سازماندهی فعلی کنشگران اجرایی دخیل در پیشگیری و مقابله با مفاسد اقتصادی در ایران دارای چالش‌های جدی و اثرگذاری در سیاستگذاری جنایی کشور در این عرصه می‌باشد» (غلامی، و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۵۹) که موید نظر پژوهشگر مبنی بر تفکیک متولی سیاستگذار ناظر و دارای اختیار، از کنشگران پیشگیری از جرایم اقتصادی است.

امروزه، در سطح داخلی دولت‌ها، کمیسیون، کمیته یا شوراهای خاص را به‌عنوان متولی و مسئول پیشگیری از بزهکاری ایجاد کرده‌اند و مدیریت آن را به وزارت کشور (در انگلستان)، یا به وزارت دادگستری (در نروژ و دانمارک) یا به اشتراک به وزارت کشور و دادگستری (در هلند) یا به‌صورت مدیریت مشترک به نمایندگان جمعی از وزارتخانه‌ها (در فرانسه) یا به‌طور مستقیم به سازمان پلیس (مثلاً در قبرس) محول کرده‌اند. بعضی از کشورها نهاد مستقلی برای اداره و هدایت پیشگیری تأسیس کرده‌اند (در سوئد) که از آن با عنوان شورای ملی پیشگیری از بزهکاری، نام می‌برند (زینالی، ۱۳۸۱: ۱۰۴).

برخی از کشورهای در حال توسعه، ایجاد یک کمیسیون یا آژانس مستقل با مسئولیت کامل برای مبارزه با جرایم اقتصادی را انتخاب کرده‌اند و از موفق‌ترین نهادها در این زمینه، می‌توان کمیسیون مستقل مبارزه و پیشگیری هنگ‌کنگ، اداره بررسی فعالیت‌های فساد سنگاپور، مدیریت مبارزه با مفاسد و جرایم اقتصادی بوتسوانا و کمیسیون مستقل مبارزه با فساد استرالیا را نام برد. استقلال کمیسیون، آژانس یا مدیریت مبارزه با مفاسد و پیشگیری از جرایم اقتصادی، به‌عنوان یک ضرورت اساسی برای مؤثر بودن این نهاد در نظر گرفته می‌شود؛ زیرا این امر به نهاد مورد نظر اجازه می‌دهد تا بدون مداخله افراد یا گروه‌های قدرتمند، آزادانه فعالیت کند» (کولیزر، و تاکسل، - 11-54: 1388، - UNDP).

۳-۱- پیشنهاد متولی پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران

پس از پیشنهاد الگوی ترکیبی پیشگیری از جرایم اقتصادی، مهم‌ترین موضوع، شیوه اجرای راهکارهای پیشگیرانه و به دیگر سخن، تعیین متولی اجرای الگوی پیشگیری است. با عنایت به چالش‌های موجود در امر پیشگیری و شرایط و تجارب موجود در کشور، اقتضا دارد که:

۱. نمایندگان مجلس، قضات ارشد دیوان عالی کشور و دادگاه‌های تجدیدنظر، اعضای هیأت علمی دانشگاه، مدیران ارشد نهادهای اقتصادی

۲. از جمله دیوان محاسبات، سازمان بازرسی، وزارت اقتصاد، وزارت دادگستری، ستاد هماهنگی مبارزه با مفاسد اقتصادی، حراست‌ها و...

پیشنهاد نخست: متولی و کنشگران پیشگیری در ایران از هم تفکیک گردند؛
پیشنهاد دوم: متولی پیشگیری از جرایم اقتصادی، گزارش اقدامات و نتیجه نظارت خود را در اختیار مردم قرار دهد و وظایف زیر را برعهده گیرد:

۱. تعیین راهبردها، سیاست‌های اجرایی و برنامه‌های ملی پیشگیری از وقوع جرایم اقتصادی؛
۲. برقراری زمینه مشارکت نهادهای دولتی، غیردولتی و مردم در امر پیشگیری؛
۳. ایجاد تقسیم‌کار، تعامل و هماهنگی بین کلیه کنشگران پیشگیری؛
۴. نظارت صحیح و ارائه گزارش دقیق از کاستی‌ها و اقدامات انجام‌شده توسط کنشگران، بدون وابستگی به بخشی از قوای سه‌گانه، رقابت‌های گروه‌های سیاسی و بدون ملاحظه‌کاری.

پیشنهاد سوم: تأسیس این نهاد به دلایل زیر مستقل از قوای سه‌گانه صورت پذیرد:
 الف. موفقیت متولی پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران اقتضا دارد که مستقل از قوای سه‌گانه تشکیل شده تا ضمن به‌کارگیری کلیه امکانات موجود در راستای پیشگیری از جرایم اقتصادی، برنامه‌ریزی و اقدامات خود را در فضایی باثبات دنبال نموده، دچار بخشی‌نگری و فشارهای سیاسی نگردد.

ب. متولی فعلی پیشگیری از جرایم در ایران (قوه قضاییه) در عمل، از امکانات و اختیارات لازم جهت اجرای اقدامات پیشگیرانه غیرکیفری برخوردار نمی‌باشد و واگذاری مسئولیت "پیشگیری غیرکیفری" بر این قوه، نه تنها موجب تعطیلی این بخش مهم از پیشگیری شده بلکه حتی مانع مطالبه و پرسش‌گری قوه قضاییه از سایر قوا گشته است؛ نهادهایی که غفلت ایشان موجب افزایش جرایم و در نتیجه، فشار بر قوه قضاییه در اجرای دادرسی گردیده است؛ در حالی که دارای اختیارات کامل در سیاست‌گذاری کلان و قانونگذاری، سیاست‌گذاری اجرایی، ایجاد ثبات در فعالیت‌های اقتصادی و خودداری از اتخاذ سیاست‌های غلط در این حوزه می‌باشند.

ج. با وجود اصل ۱۵۶ قانون اساسی، ایجاد این نهاد غیر از تحت‌نظر رهبری با مخالفت شورای نگهبان مواجه و به سرنوشت قانون پیشگیری از وقوع جرم دچار می‌شود. با توجه به جایگاه نهاد رهبری، ضمن تبعیت و همکاری کلیه سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی از اقدامات و برنامه‌های پیشگیرانه متولی، تعامل و همکاری بین کنشگران گوناگون پیشگیری نیز توسعه می‌یابد.

۳-۲- کنشگران پیشگیری از جرایم اقتصادی

براساس رویکرد سیاست جنایی ترکیبی و بهره‌گیری از حداکثر مشارکت نهادهای حاکمیت و استفاده از ظرفیت نهادهای جامعوی، کنشگران پیشگیری متکثر و متنوع بوده و می‌توان آنها را در گروه‌های زیر دسته‌بندی نمود:

الف. کنشگران دولتی

دولت در معنای عام، دارای اقتدار مالی زیاد و اقتدار حاکمیتی است که در امر پیشگیری از جرایم اقتصادی نقش قابل توجهی دارد. قوای سه‌گانه کشوری و سایر نهادها و قوای لشگری، ضمن ظرفیت بالای کنشگری در عرصه پیشگیری، به صورت غیرمستقیم نیز با رفع ضعف‌های حکمرانی خوب می‌توانند موجبات پیشگیری از جرایم اقتصادی را فراهم سازند.

در صدر این گروه از کنشگران، قوه مقننه قرار دارد که وظیفه تدوین سیاست‌های کلان پیشگیری، سیاست جنایی، تصویب یا اصلاح قوانین موردنیاز، رفع خلأها، ابهامات و کلی‌گویی‌های قوانین موجود، تا تصویب ساختار نهاد متولی پیشگیری از جرایم اقتصادی و بودجه موردنیاز را برعهده دارد.

قوه مجریه نیز با گستردگی و پراکندگی در حوزه‌های مختلف فعالیت و نیز اختیارات، بدون شک، مهم‌ترین کنشگر پیشگیری از جرایم اقتصادی به شمار می‌رود. قوه مجریه می‌تواند اقدامات فراوانی را در حوزه پیشگیری از بروز جرایم اقتصادی در سه سطح انجام دهد: نخست، با اصلاحات ساختاری و فرآیندی، فرصت‌های بروز جرم را کاهش دهد و نظارت خود را تقویت نماید؛ دوم، شرایط فعالیت و مشارکت جامعه مدنی را فراهم و تسهیل نماید و سوم، از بروز جرایم اقتصادی توسط کارگزاران خود جلوگیری کند.

برخی از بخش‌های دولت که در زمینه کنشگری پیشگیری از جرایم اقتصادی می‌توانند نقش مهم‌تری را برعهده گیرند، عبارتند از: وزارت امور اقتصادی و دارایی، وزارت صنعت، معدن و تجارت، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت کشور، وزارت نفت و وزارت اطلاعات؛ همچنین، سازمان تأمین اجتماعی، سازمان حسابرسی، دیوان محاسبات کشور و البته سایر بخش‌های دولت نیز در حوزه فعالیت خود می‌توانند کنشگران ارزشمندی باشند؛ مانند وزارت آموزش و پرورش در زمینه ارتقای ارزش‌ها، فرهنگ و آموزش قانون‌پذیری در حوزه پیشگیری اجتماعی و رشد مدار می‌تواند انسان‌هایی را تربیت کند که علاوه بر خودداری از کج‌روی، پرسشگر و مطالبه‌گر باشند.

ب. کنشگران جامعه مدنی

در یک چشم‌انداز کلان، جامعه مدنی را می‌توان شکلی از نهادهای غیردولتی دانست که توسط اشخاص یک جامعه به‌منظور حصول به اهداف معینی، فارغ از منافع شخصی تشکیل‌دهندگان ایجاد می‌شود (ایروانیان، ۱۳۹۲: ۳۰۴)؛ بنابراین، نهادهای مدنی از بستر جامعه برخاسته و از شهروندان داوطلب، متخصص و مستقل از حکومت تشکیل می‌شوند تا با کمک به دولت، در ایجاد جامعه‌ای سالم و با کمترین میزان جرایم مشارکت داشته باشند. در برنامه‌های پیشگیری از جرایم اقتصادی، با توجه به تنوع علل ایجاد جرم، مشارکت تمامی افراد و نهادهای جامعه مدنی که در زمینه پیشگیری از جرم دارای مهارت و مسئولیت هستند - اعم از نهادها، تشکل‌های صنفی، علمی و دانشگاهی، کارشناسی و غیره - ضروری است. علاوه بر این، «می‌توان با تشکیل نهادهای مشورتی از سوی جامعه مدنی - که می‌توانند در قالب سازمان‌های غیردولتی (NGO) باشند - نگرانی‌ها و نیز راهکارهای مورد انتظار مردم را به نهادهای دولتی متصدی مبارزه با فساد انتقال داد» (بهره مند بگ نظر، ۱۳۸۸: ۵۹).

ج. رسانه‌ها

هرچند که رسانه‌ها بخشی از جامعه مدنی هستند، اما با توجه به اهمیت و میزان تأثیرگذاری در پیشگیری از جرایم اقتصادی، پژوهشگر ترجیح می‌دهد که این گروه از کنشگران جامعه مدنی در گروهی مستقل مورد بحث قرار گیرند. در جوامع کنونی، از رسانه‌های گروهی به‌عنوان "قوه چهارم حاکمیت" یاد می‌شود. مهم‌ترین وظیفه‌ای که رسانه‌ها برعهده دارند، بالا بردن آگاهی‌های مردم و انعکاس دیدگاه‌های آنها است. رسانه‌ها، با توجه به نقشی که در برقراری ارتباط میان دولت و مردم دارند، می‌توانند تأثیر مهمی در مبارزه و پیشگیری از جرایم اقتصادی داشته باشند. این نقش می‌تواند در قالب پاسخ‌گو ساختن مقامات مسئول، تحقیق درباره شیوع رویه‌های فسادآمیز در امور عمومی، افشای جرایم اقتصادی و همین‌طور، بالا بردن آگاهی‌های عمومی متجلی شود.

البته مطرح نمودن رسانه‌ها به‌عنوان یکی از کنشگران پیشگیری از جرایم اقتصادی که قابلیت بهترین اثرگذاری در این حوزه را دارند، زمانی محقق می‌شود که اعتبار، سلامت و توانایی آنها در ایجاد پوشش و انتشار بی‌طرفانه و متعارف اخبار مرتبط با جرایم اقتصادی، تقویت شود.^۱

۱. برای اطلاع از نکاتی که برای حصول این شرایط باید مدنظر قرار گیرد ر.ک. لانگست، پیتز، برنامه‌های جهانی مبارزه با فساد، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی و حمید بهره‌مند بگ نظر، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۷، صص ۴۴۳-۴۴۴

نتیجه گیری

بر اساس نتایج پژوهش، پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران نخست، نیازمند اتکا به سیاست جنایی متناسب در برابر جرایم اقتصادی جهت حصول پیشگیری نظام‌مند یعنی "الگوی سیاست جنایی افتراقی" است که قابلیت استفاده از همه ظرفیت‌های دولتی، جامعه‌ی و بین‌المللی برای کنترل جرایم اقتصادی را دارا باشد. الگوی سیاست جنایی افتراقی شامل الگوی دموکراتیک و الگوی اقتدارگرای سیاست جنایی بوده و این خصیصه را خواهد داشت که به‌طور هم‌زمان، در حوزه سرکوبی و مجازات، تابع الگوی اقتدارگرا باشند تا از قدرت بازدارندگی کافی و برخورد مناسب با خطرناک‌ترین گروه مجرمان برخوردار شوند و در حوزه پیشگیری غیرکیفری نیز با تبعیت از الگوی دموکراتیک، امکان مشارکت همه کنشگران را فراهم نموده، بستر لازم را توسعه داده و روش سیاست جنایی مشارکتی در جامعه مردم‌سالار را اجرا نماید.

دوم در پاسخ به پرسش نهایی تحقیق؛ «الگوی مطلوب پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران چگونه الگویی است؟» پژوهشگر به این نتیجه رسید که الگوی مطلوب، ترکیبی از پیشگیری وضعی، پیشگیری اجتماعی و پیشگیری انفعالی است؛ بنابراین، می‌توان گفت که فرضیه تحقیق تا حدی تأیید شده است. قابل ذکر است که با عنایت به لزوم نگاه ۳۶۰ درجه و توجه به همه عوامل تأثیرگذار بر جرایم اقتصادی، به‌منظور دستیابی به حداکثر اثربخشی، "الگوی ترکیبی پیشگیری" پیشنهاد گردیده است؛ این الگو با بهره‌گیری از شیوه‌های پیشگیری متناسب با ویژگی این جرایم، توجه به رویکردهای جرم‌شناختی و عوامل بروز این جرایم در ایران، با تأکید بر "پیشگیری وضعی" با محورهای کاهش منافع، افزایش خطرات و افزایش زحمت؛ "پیشگیری اجتماعی" به‌عنوان مکمل با محورهای تقویت کنشگران اجتماعی و آگاهی‌بخشی و اصلاح باورها و "پیشگیری انفعالی" به‌عنوان متمم با محور هشدار و راهکار، ارائه شده است.

از دیگر دستاوردهای پژوهش، پیشنهاد تعیین متولی مستقل پیشگیری و تفکیک آن از کنشگران پیشگیری، با توجه به چالش‌های موجود پیشگیری در کشور است. موفقیت متولی پیشگیری از جرایم اقتصادی اقتضا دارد که مستقل از قوای سه‌گانه و تحت نظر رهبری تشکیل شود تا ضمن به‌کارگیری کلیه امکانات موجود در راستای پیشگیری از جرایم اقتصادی، برنامه‌ریزی و اقدامات خود را در فضایی باثبات دنبال نماید تا دچار بخشی‌نگری و فشارهای سیاسی نگشته و کنشگران پیشگیری خود را ملزم به تبعیت و همکاری با آن بدانند.

با این همه، پیشگیری از جرایم اقتصادی مسیر دشواری در پیش رو دارد؛ زیرا جرم اقتصادی، یک پدیده جنایی صرف نیست بلکه رنگی از سیاست، فرهنگ و باورهای اجتماعی و نیز محرک‌های خارجی دارد؛ بنابراین، به نظر می‌رسد که پیشگیری از جرایم اقتصادی یک جنبش همگانی در همه زمینه‌ها و عرصه‌های اجتماعی - اعم از دولتی، جامعوی و حتی بین‌المللی - را می‌طلبد.

منابع فارسی

- ابراهیمی، شهرام؛ صفائی آتشگاه، حامد(۱۳۹۴). "رویکرد قانون‌گذار به پیشگیری از جرم در قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد"، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، دوره ششم، شماره ۲
- ایروانیان، امیر(۱۳۹۲)، نظریه عمومی سیاستگذاری جنایی، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش
- بهره مند بگ‌نظر، حمید(۱۳۸۸)، نهادسازی پیشگیری از فساد، مجموعه مقالات همایش ملی پیشگیری از جرم، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا
- بهره‌مند بگ‌نظر، حمید(۱۳۹۶)، آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرایم اقتصادی در نظام حقوقی ایران، انتشارات قوه قضائیه
- پاشایی وحید، مهدی(۱۳۹۱)، "نهادهای متولی پیشگیری رشد مدار در ایران و مقایسه آن با انگلستان"، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
- توجهی، عبدالعلی(۱۳۹۴)، آسیب‌شناسی قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، انتشارات قوه قضائیه
- جندلی، منون(۱۳۹۵)، درآمدی بر پیشگیری از جرم، ترجمه و تحقیق: شهرام ابراهیمی، انتشارات میزان
- حطمی، ایمان؛ پاکزاد، بتول؛ فرحبخش، مجتبی؛ خسروی، حسن(۱۳۹۸)، "تحلیل علل جرایم اقتصادی ایران در پرتو نظریه‌های جرم‌شناسی اقتصادی"، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، سال چهارم، شماره ۱۱
- خندان، عباس(۱۳۹۵)، اقتصاد غیررسمی در ایران، برآورد شاخص، بررسی علل و آثار آن بر اقتصاد، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی ریاست جمهوری، معاونت پژوهشی، دفتر طرح‌های پژوهشی
- رستمی تبریزی، لمیاء(۱۳۹۷)، تبیین جرم‌شناختی جرایم اقتصادی، مجموعه مقالات برگزیده همایش ملی سیاست جنایی ایران در زمینه جرایم اقتصادی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، در: نیازپور، امیرحسن «به کوشش» سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی، نشر میزان
- زراعت، عباس(۱۳۹۵)، حقوق کیفری اقتصادی، انتشارات جنگل، چاپ اول
- زینالی، حمزه(۱۳۸۱)، "پیشگیری از بزهکاری و مدیریت آن در پرتو قوانین و مقررات جاری ایران"، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، دوره دوم، شماره ۶
- ساکی، محمدرضا(۱۳۹۳)، حقوق کیفری اقتصادی، انتشارات جنگل
- غلامی، حسین؛ مؤذن‌زادگان، حسنعلی؛ مرجانی، سعید(۱۳۹۸)، "ارزیابی مؤلفه‌های اجرای

- سیاست جنایی ایران در سازماندهی کنشگران عرصه پیشگیری و مقابله با مفاصد اقتصادی"، فصلنامه سیاستگذاری عمومی، دوره پنجم، شماره ۳
- کولیز، پاتریک؛ تاکسل، نیلز(۱۳۸۸)، مطالعه تجربه کشورها برای مبارزه با فساد اقتصادی، ترجمه حمیدرضا درخشان، انتشارات موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد
- گسن، ریمون(۱۳۷۶)، "روابط میان پیشگیری وضعی و کنترل بزهکاری"، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، مجله تحقیقات حقوقی، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۲۰ و ۱۹
- لازرژ، کریستین(۱۳۹۵)، درآمدی بر سیاست جنایی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، انتشارات میزان
- لانگست، پیتر(۱۳۸۷)، برنامه‌های جهانی مبارزه با فساد، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی و حمید بهره‌مند بگ نظر، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی
- نجفی ابرند آبادی، علی حسین(۱۳۹۳)، سیاست جنایی: از الگوها تا جنبش‌ها، دیباچه بر دلماس مارتی، نظام‌های بزرگ سیاست جنایی، انتشارات میزان
- نورزاد، مجتبی(۱۳۸۹)، جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران، انتشارات جنگل، چاپ اول
- ولیدی، محمدصالح(۱۳۹۳)، حقوق کیفری اقتصادی (جلد دوم جرایم علیه امنیت اقتصادی)، انتشارات جنگل
- همدمی خطبه سرا، ابوالفضل(۱۳۸۳)، فساد مالی، علل، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- یاهونگ، جانگ؛ لونا، سیسیلیا(۱۳۹۶)، راهبردهای مبارزه با فساد دولت‌ها؛ چشم‌اندازی از فرهنگ‌های مختلف، ترجمه ابوالفضل عباسی، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد
- _____، سخنرانی اسداله مسعودی مقام (رئیس مجتمع ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی) در نشست تخصصی «تأملی بر رویه‌های مبارزه با فساد اقتصادی در نظام حقوق ایران» سوم دیماه ۱۳۹۸، دانشگاه شهید بهشتی قابل دسترسی در: vakilmodafeee@
- _____، نقد مرتضی شهبازی‌نیا (رئیس اتحادیه سراسری کانون‌های وکلای دادگستری ایران) تحت عنوان «احکام مفسده‌انگیز قانونی» سی‌ام اردیبهشت ۱۳۹۸ قابل دسترسی در <http://sharghdaily.ir/fa/moin/detail/221286>
- _____ (۱۳۹۵)، سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD)، اظهار داریی‌های مقامات دولتی ابزاری برای پیشگیری از فساد (اروپای شرقی و آسیای مرکزی)، مترجم: غلامحسین همایونی، سازمان بازرسی کل کشور، مرکز مطالعات و پژوهش‌های سلامت اداری و مبارزه با فساد

منابع انگلیسی

- Tilley, Nick, (2002), The rediscovery of learning: crime prevention and scientific realism, crime control and community, willan publishing, p. 68.
- Bradshaw, David, (2006), A wolf in sheeps clothing, journal of financial crime, Emerald Group publishing limited, vol. 13, no. 3, p. 291.
- Rausch, Colette, (2006), combating serious crimes, A handbook for policymakers and practitioners, united states institute of peas, p. 360.
- Grabosky, Peter, (2013), The prevention and control of economic crime, Corruption and Anti-Corruption, Chapte 9, Book Editor(s): Peter Larmour, Nick Wolanin, Published by: ANU Press.p. 153.